

Tóthová, Štefánia

K lokalizácii "Bieleho kostola" v Holiči, okr. Senica

Archaeologia historica. 1980, vol. 5, iss. [1], pp. 339-349

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139322>

Access Date: 01. 09. 2024

Version: 20240901

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K lokalizácii „Bieleho kostola“ v Holiči, okr. Senica

ŠTEFÁNIA TÓTHOVÁ

V oblasti dotyku slovenskej časti Dolnomoravského úvalu so západnými výbežkami Myjavskej pahorkatiny, pri okraji ľavobežnej časti údolnej nivy rieky Moravy, leží na ostrohovitom výbežku severozápadného cípu Slovenska na moravsko-slovenských hraniciach mesto Holič (185 m n. m.).

Priaznivé geomorfologické a hydrologické podmienky spájajúce úrodnosť pôdy (sprašové pokrovy) s výhodnou polohou ostrožiny nad močaristým terénom boli bezpochyby prvými podnetmi pri osídľovaní lokality od praveku až po ranú dobu historickú, ktorej kontinuitu dokladajú archeologické nálezy priamo z katastru mesta (Pichlerová 1959 s. 106, 1971 s. 9, 16, obr. 3/1). Slovánske nálezy (sídľiskové i pohrebiskové) datované do polovice 9. storočia, zistené na pieskových dunách v barinách pozdĺž ľavého brehu rieky Moravy sú dokladom hustoty osídlenia tiež v dobe veľkomoravskej-stredohradištnej (Kraskovská 1965, 1969).

Po páde Veľkej Moravy sa územie Holiča stáva súčasťou pohraničného pásma formujúcich sa štátov — českého a uhorského. Ustanovovanie hranice od polovice 11. storočia, ktoré vyvrcholilo na českej strane v súvislosti so správnou organizáciou mladého premyslovského štátu vybudovaním hodonínskeho breťislavského hradiska na obranu proti Uhorsku viedlo v konečnom štádiu aj k vzniku holičskej pevnosti, t. j. strediska vojenského pohraničného elementu, rozmiestneného uhorskými kráľmi na ľavom brehu rieky Moravy.

Riešenie vzniku nového hradného strediska Wywar-Ujvár naráža na nedostatok staršieho materiálu, súvisiaceho s najväčšou pravdepodobnosťou so zvýšeným záujmom uhorských panovníkov na pohraničnú oblasť, ktorú si ponechávali vo svojom majetku.

V prameňoch sa opakujúci názov Nový hrad, používaný v 13. a 14. storočí poukazuje na jestvovanie staršieho hradu, archeologicky dosiaľ pre oblasť západného pohraničia Slovenska nedoloženého. Sledovanie širších historických súvislostí dáva možnosť stotožňovať hypoteticky starší hrad so Šaštínom-Šašvárom, kde je k roku 1210—1233 doložený archidiakonát, formujúci sa dávno pred rokom 1116 (Ratkoš 1978 s. 2).

Prvá písomná správa o Holiči z roku 1256 kladie dôraz na obyvateľov obce Wywar, susediacich na severe so Skalicou. Ďalší písomný údaj z roku 1273, viažuci sa k vláde Ondreja II. (1205—1235), ktorý hrad i s majetkami daroval šľachticovi Kemynovi (Ratkoš 1978 s. 4), vyzdvihuje stredisko hradného kráľovského panstva Ujvár. Tým je doložená existencia celého sídlíštného komplexu, t. j. hradu i osady najneskôr do roku 1235.

Kľúčovú polohu na starej križovatke obchodných ciest ležiaceho Holiča ako poslednej zástavky v Uhorsku na komunikácii vedúcej z jeho stredu cez Slovensko do Čiech zvýraznilo pred rokom 1273 založenie kráľovskej mýtnej

stanice. Súčasne sa Holíč stal podľa ustanovenia kráľa Béli IV. sídlom obvodu bratislavského komitátu.

V domácich uhorských prameňoch pred 14. storočím vystupuje Holíč ako v maďarskej, tak i latinskej podobe výlučne pod názvom Nový hrad, ktorý feudáli preniesli z opevneného objektu aj na osadu.

V 14. storočí pramene zaznamenávajú ďalšie názvy; okrem pôvodného Holicz, vzťahujúceho sa na kompletný sídlištný celok je pozoruhodný názov doložený v českých prameňoch latinsky a nemecky — Alba Ecclesia — Weissenkirchen. Z uvedených názvov vyplývajú oprávnené predpoklady pre existenciu kamenného sakrálneho objektu, tvoriaceho dominantu nielen osady, ale rozľahlejšieho územia, v ktorom objekt nemal obdoby. V zozname fár ostrihomského arcibiskupstva sa však Holíč spomína prvýkrát až v roku 1397.

Architektúru kostolíka zobrazuje aj holičský znak ešte pred povýšením obce na mestečko. Gašpar Šlik, ktorý sa medzi rokmi 1434—1437 stal majiteľom Holíča, prijal v roku 1439 do svojho šľachtického predikátu titul „Herr zu Weiskirchen“ a pridaním holičského znaku si rozšíril erb (Kubasák 1968 s. 18). Prostredníctvom Šlikovcov sa holičsky — dvojmo prevedený — znak dostal začiatkom 16. storočia (1519) tiež na mince (Kubasák 1968 s. 22, Nemeškal 1964 tab. 4/14).

Pri lokalizácii objektu, ktorý bol podnetom nového názvu osady a neskôr i hradu sme vychádzali z predpokladaného najstaršieho jadra sídliska, situovaného do východnej časti Holíča, na vršky okolo cintorínov a farského kostola, kde zástavba nevykazuje žiadne znaky pravideľnosti (Súpis I. 1967 s. 414). Keďže do uvádzaných polôh, kde sa v poslednom období nachádzajú náhodne početnejšie slovanské a včasnostredoveké nálezy (Kraskovská 1971 s. 75—77) umiestovala staršia literatúra stredoveký holičský hrad, rozšíril sa zisťovací archeologický výskum areálu holičského kaštieľa v roku 1977 (19. júl—24. august) tiež na areál loretánskej kaplnky P. Márie a to z nasledovných dôvodov.

V rámci mesta sa objekt kaplnky nachádza na hrebeni terénnej vlny a to na opticky exponovanejšom mieste ako severozápadnejšie situovaný rím. kat. farský kostol, potláčaný z diaľkových pohľadov práve architektúrou kaplnky. (Obr. 1.) Loretánsku kaplnku, vybudovanú v orientácii V-Z na oktogonálnom pôdoryse s polygonálnym presbytériem zaraďuje Súpis pamiatok medzi barokové stavby z prvej polovice 18. storočia. Tomuto datovaniu protirečia kanonické vizitácie z rokov 1731, 1832 a 1851 uložené na farskom úrade v Holíči. Najstaršia z nich — vizitácia Esterházyho z roku 1731 klasifikuje objekt bez výhrad ako starý farský kostol, stojaci uprostred cintorína a jeho výstavbu, resp. „vzdvihnutie z ruín“ pripisuje bez bližšieho datovania majiteľom holičského panstva Czoborovcom. Po zrekapitulovaní historických súvislostí sa pre upresnenie generálnej obnovy objektu javí mimoriadne dôležitý údaj z roku 1727, kedy gróf Marek Czobor povoľuje svojmu správcovi Jánovi Kornelymu opravu kaplnky (Pastor 1943 s. 40), ktorý dal v rámci renovácie pod ňou vybudovať kryptu.

Staršie kanonické vizitácie z roku 1626 a 1694 popisujú objekt kaplnky umiestenej uprostred cintorína ako dvojpodlažnú „rotundu“ (Ratkoš 1978 s. 3). Nesprávny údaj, vyplývajúci podľa všetkého z oktogonálneho pôdorysu lode a nevýraznej obdĺžnikovej svätyne, uzavretej v pôdoryse piatimi stranami osemuholníka sa bezpochyby vzťahuje na objekt loretánskej kaplnky a bolo by mylné pripisovať ho severovýchodnejšie situovanej kaplnke sv. Floriána nachádzajúcej sa uprostred dnešného cintorína. Kaplnka sv. Floriána vybudovaná ne sexogonálnom pôdoryse je baroková stavba; zo zápisu kanonickej vizitácie v roku 1731 kde sa spomína jej konsekrovanie vyplýva, že stála samostatne na vrchole terénnej vlny súčasne s existujúcim starším cintorínom, rozprestiera-

júcim sa v areáli farského kostola a loretánskej kaplnky. Až po presunutí cintorína, ale predovšetkým vybudovaním novej cesty, ktorá oddelila farský kostol od cintorínskej (loretánskej) kaplnky sa narušila celistvosť farského areálu.

Dôležitým momentom a podnetom pre vykonanie archeologického výskumu v areáli loretánskej kaplnky bola tiež pripravovaná pamiatková obnova objektu, poskytujúca priestor aj umelecko-historickému a architektonickému výskumu.

Prvá archeologická sonda (S-I-1) situovaná v interiéri do juhovýchodnej časti lode odkryla pod dlažbou z umelého kameňa 15 cm výplň sute, prekrywajúcu staršiu tehlovú dlažbu, založenú do zásypu sypkej tmavohnedej zeminy. Zásyp, obsahujúci sporadické nálezy ľudských kostí, železných klincov a úlomky spráchnivelého dreva dosadal na vrchol barokovej klenby, naznačujúcej svojím rozvetvením existenciu krypty pod celým priestorom lode a tým aj likvidáciu ďalších nálezových možností.

Južne od vstupu do objektu z exteriérovej strany sme umiestnili medzi dva operáky postavené v uhloch osmihranu stojaceho centrálného priestoru ďalšiu sondu (S-E-1). Terén mal v úseku sondy stúpajúcu tendenciu od západu na východ; po dĺžke celého objektu dosahoval výškový rozdiel 250 cm. Výplň sondy tvorila prevrstvená šedá kamenistá zemina, v ktorej sa nachádzali zhluky ľudských kostier.

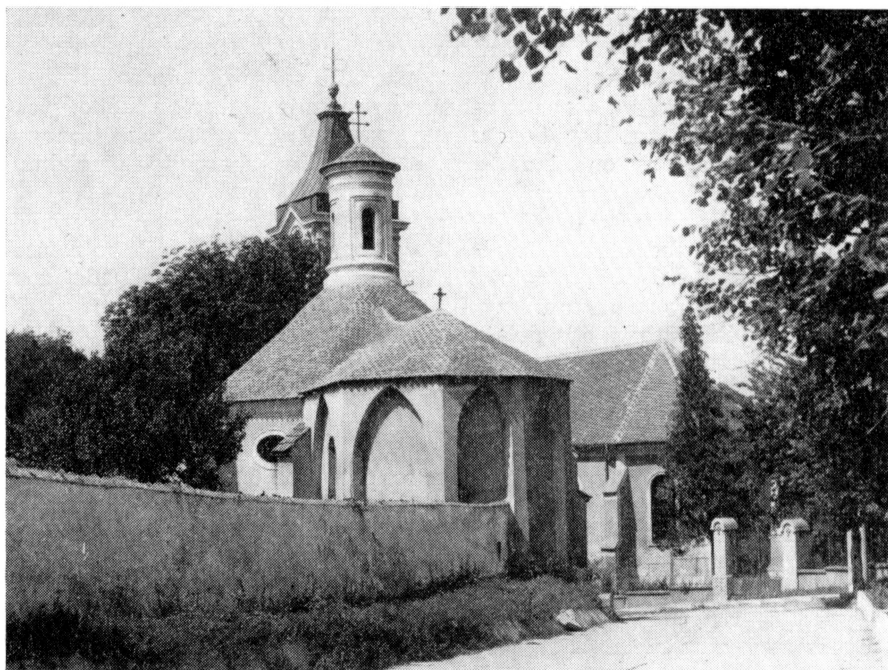
V hĺbke 50 cm sme odkryli korunu zdeštruovaného kamenného muriva, širokého 125—130 cm, vytvárajúceho pravouhlé nárožie. Použitý lomový kameň miestnych zdrojov (mäkký vápenec, zložený z lastúr morských živočíchov s obalovým vápenným tmelom), štiepaný do obdĺžnikových tvarov — kvádrov a ukladaný do pásov pôsobil dojmom riadkovaného muriva. Droliaca sa hrubozrnná malta bielej farby, so značným obsahom dobre rozmiešaného vápna, bola z väčšej časti vyplavená.

Kamenné murivo, orientované po dĺžke V-Z vychádzalo zpod stojaceho muriva kaplnky v úseku prvého juhozápadného lomenia. Odtiaľ pokračovalo západným smerom do juhozápadného nárožia a po zmene orientácie na J-S dosahovalo v dĺžke 250 cm druhé juhozápadné zalomenie centrálnej oktogonálnej stavby; tu zabiehalo pod stojace murivo, v ktorého strede umiestnili vstup do kaplnky.

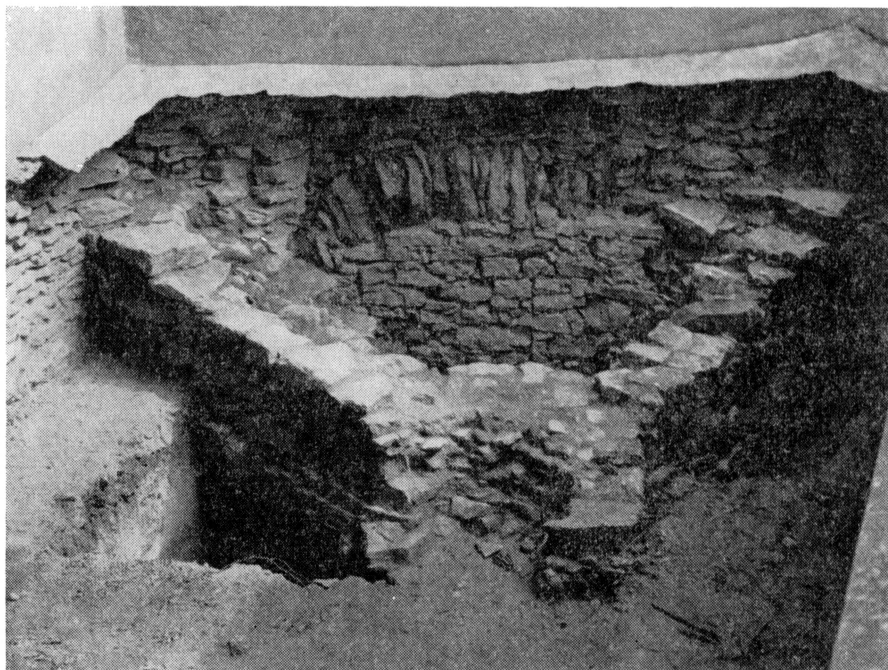
Vonkajšia časť nárožia, zdeštruovaná do hĺbky 120 cm bola spevnená súčasne stavaným oporným pilierom dlhým 220 cm a širokým 120 cm, orientovaným SV-JZ. V hĺbke 110 cm sme zachytili 10-15 cm schodíkovité rozšírenie základov na vonkajšiu stranu, zahĺbené už do neporušeného piesčitého podlažia. Základová škára ležala na skale v hĺbke 270 cm pod terénom o 86 cm hlbšie ako v prípade oporného piliera (obr. 2).

Z nárožia staršej sakrálnej stavby sa zachovala nepatrná časť nadzákladového muriva (max. 60 cm). V stojacom i základovom murive zreteľne viditeľné stavebné cezúry naznačujú, že mladšia stavba využila pôdorys staršej iba čiastočne. Základové murivo juhozápadného ramena osmihranu vstávali do staršieho nárožia. Nadľahčovací oblúk, použitý v mladšej stavbe na prechode základového a nadzákladového muriva sa opiera o ramená staršieho nárožia. 30 cm nad nadľahčovacím oblúkom sa staršie murivo stráca. V mladšom murive, líšiacom sa štruktúrou i pojivom, prevláda lámaný pieskovec, spájaný vápennou maltou so značným percentom piesčito-hlinitej zložky, ktorá dodáva murivu charakteristickú nahnedlú farbu.

Obdobnú situáciu sme zistili v sonde S-E-2, vytýčenej severne od vstupu do kaplnky, kde sa odkrylo severozápadné pravouhlé nárožie staršej sakrálnej stavby s previazaným oporným pilierom. Severozápadné nárožie je založené podobne ako juhozápadné na skale, prirodzene vytvorenej v piesčitom podlaží.

Obr. 1. Holič – loretánska kaplnka. Pohľad na skúmaný objekt od juhovýchodu – v pozadí farský kostol. Foto D. Tóth.

Obr. 2. Holič – loretánska kaplnka. Odkryté juhozápadné nárožie staršieho sakrálneho objektu so vstavaným poľom oktogónu. Foto D. Tóth.

Severné obvodové murivo odkrytého objektu pokračovalo v orientácii V-Z východným smerom pod stojace murivo severného poľa oktogónu. V západnom obvodovom murive, sledovateľnom od juhozápadného nárožia (v strednej časti prekrytom západným pôlom oktogónu), sme 25 cm od vnútorného severozápadného nárožia zistili tesne nad schodíkovite rozšírenými základmi pôvodný — 100 cm široký vstup s fragmentom kamenného portálu a tromi stupňami schodov, ktorými sa zostupovalo do podzemného priestoru) (obr. 3).

Murivo severozápadného poľa osmihranu vstavali dovnútra staršieho nárožia podobne ako na južnej strane, t. j. formou nadľahčovacieho oblúka. Tento bol po oboch stranách dotiahnutý a opretý o murivo staršej — zdeštruovanej sakrálnej stavby. Volný previs oblúka a chýbajúce základy pod severozápadným pôlom oktogónu viedli k predpokladu využitia podzemného priestoru staršej sakrálnej stavby aj v druhej stavebnej fáze. Výstavbou kaplnky na oktogonálnom pôdoryse sa podzemný priestor zmenšil a pôvodný vstup si vyžiadal ďalšie úpravy (pravdepodobne prekrytie dreveným prístreškom). Podľa všetkého otvor pod nadľahčovacím oblúkom definitívne zamurovali až pri barokovej pre stavbe niekedy po roku 1727. Súčasne vybudovali nový vstup do krypty, ktorý umiestnili do stredu lode a prekryli kamennou platňou. Hrúbka vstavanej steny dosahovala 30 cm a od vonkajšieho klenebného oblúka bola odskočená 70 cm dovnútra. Otvor vyplnili zmiešaným kamenno-tehlovým murivom zalievaným bielou maltou, obsahujúcou hrudy nerozmiešaného vápna (podobne ako barokové poivo na ostatných častiach objektu).

Kvôli uceleniu pôdorysu staršej sakrálnej stavby sme otvorili ďalšiu sondu (S-E-3) pozdĺž juhovýchodného poľa oktogónu, kde bol terén od predchádzajúcich exteriérových sond zvýšený o 150—200 cm. V skúmanej sonde sa staršie murivo zachovalo len v rozšírených základoch so zviazaným juhovýchodným oporným pilierom. Celková situácia tu poukazovala na väčšie zdeštruovanie staršej sakrálnej stavby ako v západnej časti objektu. Oporný pilier prekryval juhovýchodné nárožie lode, z ktorého pokračovalo murivo v zmenenej orientácii JZ-SV. V danom prípade išlo o južné obvodové murivo polygonálneho presbytéria, posunuté viacej severovýchodným smerom ako stojace murivo kaplnky.

Ďalšia sonda (S-I-2) vytýčená v interiéri presekla presbytérium po dĺžke i šírke. Pôvodný terén (piesčitá zemina) pred výstavbou dnešného presbytéria podstatne znížili. Dokladali to dve hrobové jamy, ktorých spodný okraj ležal iba 60 cm pod poslednou — kamenitou dlažbou, položenou na 40 cm zásype sute a zeminy. Staršia dlažba sa nezistila a hroby bez nálezov boli nedatovateľné.

Základy dnešného presbytéria sú pomerne plytko zahĺbené. Ležia na východnom polygonálnom uzávere staršej sakrálnej stavby, z ktorého sa nám pomocou 90 cm dlhého tunelového podkopu podarilo odryť severovýchodné nárožie a po odstránení tehlovej plenty aj úplné východné obvodové murivo.

V prepojení sond S-E-1 a S-E-2 pred hlavným vstupom do objektu sme odkryli 450 cm dlhé a 80 cm široké kamenné murivo, orientované SV-JZ, vykazujúce podobnosť štruktúry s murivom staršej sakrálnej stavby. Základová škára muriva ležala zhruba o 1 m vyššie ako základová škára murív staršej sakrálnej stavby. V severovýchodnej časti bolo základové kamenné murivo zdeštruované s najväčšou pravdepodobnosťou práve výstavbou staršej sakrálnej stavby, ktorá jeho existenciu už vylučuje.

Zisťovací archeologický výskum vykonávaný Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v areáli loreťanskej kaplnky P. Márie priniesol viaceré pozoruhodné výsledky, dokladajúce zložitý stavebný vývoj objektu. Výskumom sa odkryl starší, dosiaľ neznámy jednopriestorový objekt

Obr. 3. Holič — loretánska kaplnka. Odkryté severozápadné nárožie staršieho sakrálného objektu so zviazaným oporným pilierom a pôvodným vstupom do podzemného priestoru. Foto D. Tóth.

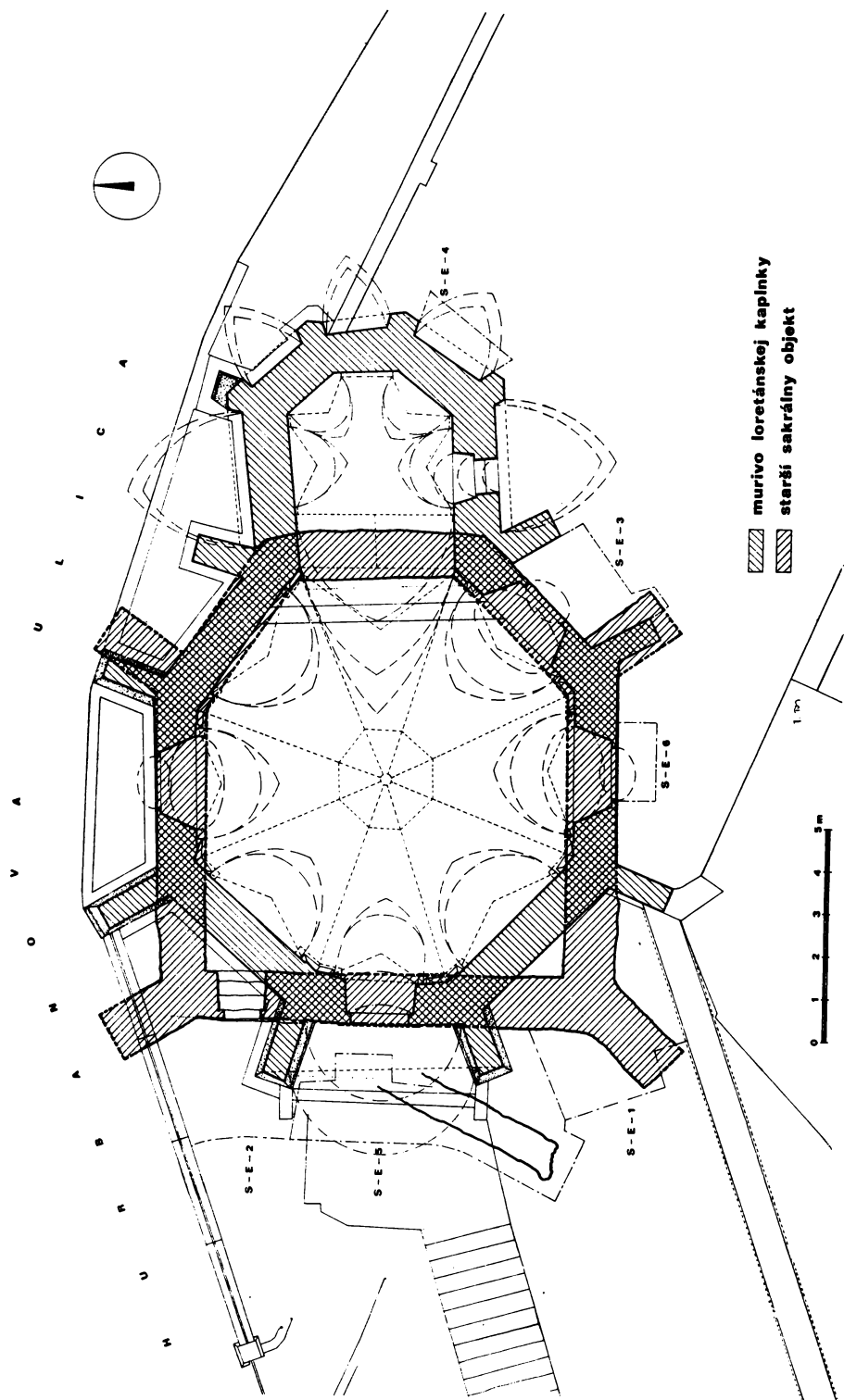

obdĺžnikového pôdorysu s vnútornými rozmermi 650—910×830 cm, ukončený na východe jednoduchým trojbokým polygonálnym uzáverom (obr. 4). Objekt s takmer úplne zachovalým kamenným základovým murivom (širokým 130 cm), zapusteným do značnej hĺbky a spevneným v štyroch nárožiach zviazanými operákmi bol v celom svojom rozsahu dvojpodlažný. Nadzákladové, takmer kvádrové murivo, zachované do výšky 110 cm patrilo ešte spodnému priestoru. Vstup do hornej časti sa nezistil. Zo vstupu do podzemného priestoru sa odkryla in situ spodná časť kamenného portálu jednoduchého štvorhranného profilu, pripúšťajúca najvrchnejšiu hranicu datovania do 13. storočia.

Vzhľadom na skutočnosť, že najstarší údaj Alba Ecclesia pochádza z listiny účastníkov českej výpravy vojenského ťaženia Jána Luxemburského proti Matúšovi Čákovi, vydanéj 12. júla 1315 v tábore pred Bielym kostolom (Ratkoš 1978 s. 8) možno odôvodnene počítať s určitou časovou medzerou medzi výstavbou objektu, jeho fixáciou a zavedením nového názvu, zaužívaného viac v moravsko-českom a rakúsko-nemeckom prostredí.

Za východným uzáverom novoodkrytého objektu, t. j. v presbytériu mladšej stavby sa odkryli dve hrobové jamy bez nálezov, zapustené 25 cm do piesčitého podložia, zníženého terénnyymi úpravami, viazucími sa k ďalšej stavebnej činnosti.

Napriek atypickému zjednodušeniu pôdorysu bola funkcia objektu jednoznačná; vyplývala z orientácie, existencie podzemného priestoru a cintorína. Absolutný nedostatok nálezového materiálu nedovoľoval síce presnejšie datovanie, nevyklučoval však možnosť stotožňovať odrytý sakrálny objekt s kostolom, podľa ktorého dostala osada názov. Tento názor podporili aj najnovšie poznatky, získané v areáli farského kostola, kde sa pri zemných prácach po obvode objektu odkryl pôdorys, vybudovaný v celom rozsahu (až na vežu a sakristiu) v jednej stavebnej fáze, datovanej umelecko-historickým a architektonickým

Obr. 4. Hallé – loretánska kaplnka, Píán archeologického výjumu. Pôdorys loretskej kapinky s vykreslením odkrytého staršieho sakrálného objektu. Zamerá a vykreslil D. Tóth.

výskumom na základe nálezu gotického okna s kružbou do posledného desaťročia 14. storočia (Gojdič-Paulusová 1978 s. 86), čo je takmer o sto rokov neskôr ako prvýkrát použitý názov Alba Ecclesia.

Analogické pôdorysy vidieckych kostolíkov datované na začiatok, prípadne do polovice 13. storočia poznáme z Moravy (Šaurová 1977 s. 43—44; 1978 s. 349; Měřinský 1979 s. 65); u viacerých z nich možno podľa hrúbky murív a zahĺbenia základov predpokladať podzemné priestory. V priebehu 14. storočia sa z týchto kostolíkov, v súvislosti s budovaním nových, priestrannejších kostolov v bezprostrednej blízkosti stávajú cintorínske kaplnky, resp. sa zachovávajú ako presbytéria väčších kostolov.

Na území Slovenska sú tieto pôdorysy ojedinelé; väčšinou sa s nimi stretávame pri objektoch, kde neboli dosiaľ vykonané výskumy a možno práve preto sú rámcovo datované do mladších období (Melčice — okr. Trenčín, Senica).

Archeologický výskum ktorý potvrdil existenciu staršej predgotickej, resp.časnegotickej sakrálnej stavby na mieste dnešnej loretánskej kaplnky zistil zároveň, že nešlo o prvú stavebnú činnosť v rámci uvedenej, strategicky výhodnej polohy. Pred vstupom do objektu sa odhalilo 450 cm dlhé a 80 cm široké kamenné murivo, orientované SV-JZ, zdeštruované výstavbou staršej sakrálnej stavby, ktorá vyčleňuje súčasne jestvovanie oboch objektov.

Pri výstavbe loretánskej kaplnky vybudovanej na oktogonálnom pôdoryse, uzavretom na východe polygonálnym presbytériom, využili základové a časť nadzákladového muriva pravdepodobne silne zdeštruovaného objektu. Loď rešpektuje starší pôdorys až na dve pravouhlé nárožia, čo sa prejavuje v asymetrii pôdorysu novej stavby s rôznymi dĺžkami jednotlivých polí.

V superpozícii nad zdeštruovaným nadzákladovým murivom východného uzáveru staršej sakrálnej stavby (stáčajúci sa do mierneho oblúka) sa odkryli základy presbytéria dnešnej kaplnky, pristavané so značným odstupom.

I keď sa v zásype archeologických sond nachádzali kamenné gotické články okenných ostení a ríms, vyriešila sa otázka definitívneho zaradenia loretánskej kaplnky až po uskutočnení umelecko-historického a architektonického výskumu. Okrem datovania kaplnky do prelomu 14/15. storočia, resp. do prvých dvoch desaťročí 15. storočia poukázali výskumy na priamu stavebnú súvislosť objektu so sakrálnymi stavbami v Novom Meste nad Váhom a Skalici (podľa vzoru kostola Karola Veľkého na pražskom Karlove), vyplývajúcu z typového začlenenia objektov a z historickej skutočnosti Ctiborovského panstva nad uvedenými lokalitami (Gojdič-Paulusová 1978 s. 87).

Dosiahnuté výsledky archeologického výskumu, spätne podopreté výsledkami umelecko-historického a architektonického výskumu je potrebné hodnotiť globálne. Výskumy i napriek zotretiu všetkých stôp starších stavebných fáz výraznou barokovou prestavbou umožnili objekt loretánskej kaplnky nielen správne predatovať, ale zistili i jeho staršie, dosiaľ neznáme stavebné fázy, čím prispeli k lokalizácii „Bieleho kostola“ v Holíči. K týmto výsledkom nebolo možné dospieť inou cestou ako komplexnými výskumami a teamovou prácou.

Literatúra

- Gojdič I.—Paulusová S., 1978: Správa o umelecko-historickom a architektonickom výskume loretánskej kaplnky P. Márie v Holíči, okr. Senica, Archív SÚPSOP-u, Bratislava, T 1174.
- Kraskovská L., 1965: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch, Sborník SNM, História 5, Bratislava, s. 19—48.

- Kraskovská E., 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch, Zborník SNM, História 9, Bratislava, s. 53—72.
- Kraskovská E., 1971: Nové slovanské nálezy na Záhorí, Zborník SNM, História 11, Bratislava.
- Kubasák L., 1968: Historicko-archívny výskum holičského kaštieľa, Archív SÚPSOP-u, Bratislava, T 1198.
- Měřinský Z., 1979: Záchranné archeologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku z období 6.—16. století v letech 1970—1978, Archaeologia historica 4.
- Nemeškal L., 1964: Jáchymovská mincovna v 1. polovině 16. století, Praha 1964.
- Pichlerová M., 1959: Najstaršie osídlenie Záhoria, Pamiatky a múzeá, Bratislava.
- Pichlerová M., 1971: Nové nálezy maďarovskej kultúry v zbierkach SNM v Bratislave, Zborník SNM, História 11, Bratislava.
- Pastor Fr., 1943: Holičské kaplnky, Ročníka farnosti holičskej, Skalica.
- Ratkoš P., 1978: Dodatok k historicko-archívneému výskumu holičského kaštieľa. K najstarším dejinám zámku Holič. Archív SÚPSOP-u, Bratislava, T 1199, s. 2, 4, 8.
- Ratkoš P., 1978: Dodatok k historicko-archívneému výskumu holičského kaštieľa. Návoz Holiča podľa sakrálneho objektu. Archív SÚPSOP-u, Bratislava, T 1199, s. 3.
- Súpis pamiatok na Slovensku I., 1967: Bratislava.
- Saurová D., 1977: Zaniklý stredoveký hrádek Kepkov. Tézy referátov IX. celoštátnej konferencie stredovekej archeológie, Nitra-Nové Vozokany.
- Saurová D., 1978: Pokračování výzkumu v Konůvkách. Archaeologia historica 3.

Zusammenfassung

Zur Lokalisierung der „Weißen Kirche“ in Holič, Bez. Senica

Am linken Rand der Talflur des Moravaflusses (Marchflusses), in einem Ausläufer der Nordwestslowakei an der mährisch-slowakischen Grenze, liegt die Stadt Holič.

Die günstigen geomorphologischen und hydrologischen Bedingungen gaben zweifellos den Anstoß zu der ununterbrochenen Besiedlung dieser Stelle von der Urzeit über frühhistorische Zeiten bis in die mittelburgwallzeitliche Epoche Großmährens.

Nach dem Untergang des Großmährischen Reiches wird das Gebiet von Holič ein Bestandteil der Grenzzone zwischen dem sich formenden tschechischen und ungarischen Staat. Die Stabilisierung dieser Grenze seit der Mitte des 11. Jahrhunderts führte zur Entstehung einer Feste eines Kastells in Holič, die das die ungarischen Könige am linken Flußufer der March errichten ließen.

In den ungarischen Quellen tritt Holič vor dem 14. Jahrhundert in magyarischer und lateinischer Form ausschließlich unter dem Namen Neue Burg (Wywar, Ujvár) auf, den die Feudalherren vom befestigten Objekt auf die Siedlung übertrugen. Im 14. Jahrhundert tauchen in tschechischen Quellen neben dem ursprünglichen Namen Holicz überraschenderweise die neuen Namen Alba Ecclesia und Weißenkirchen auf, nach denen man auf die Existenz eines steingemauerten Sakralbaus schließen kann, in dessen Nähe kein ähnliches Objekt derselben Funktion und Art zu finden war.

Die Architektur des Kirchleins erscheint noch vor der Erhebung der Gemeinde zum Marktflecken auch im Wappen von Holič, mit dem Kaspar Schlick (1439) nach Annahme des Titels „Herr zu Weiskirchen“ sein Wappen zierte. Über das Geschlecht der Schlicks gelangte das Wappen von Holič zu Beginn des 16. Jahrhunderts auch auf Münzen.

Bei der Lokalisierung des Objektes, auf das der neue Namen der Siedlung zurückzuführen war, gingen wir von dem vorausgesetzten Siedlungskern im Ostteil von Holič am hügeligen Gelände der Umgebung des Friedhofs und der Pfarrkirche aus, wo die Verbauung keinerlei Merkmale einer Regelmäßigkeit verriet. Nachdem die ältere Literatur die mittelalterliche Burg Holič in diese Lagen verlegt, erweiter-

te sich die archäologische Ermittlungserkundung des der Kastells Feste von Holíč im Jahr 1977 auch auf das Areal der Loretokapelle der Jungfrau Maria, und zwar aus folgenden Gründen: Im Rahmen der Stadt lag diese Kapelle am Kamm einer Geländewelle an einer optisch exponierteren Stelle als die nordwestlich situierte römisch-katholische Pfarrkirche, deren Silhouette bei dem Blick aus der Ferne von der Architektur der Kapelle unterdrückt wird. Das Kapellenobjekt wird vom offiziellen Verzeichnis der Denkmäler in die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts datiert; Esterházy's kanonische Visitation aus dem Jahr 1731 bezeichnete es vorbehaltlos als alte Pfarrkirche. Ein weiteres wesentliches Moment für die Einleitung archäologischer Untersuchungen war die geplante denkmalkundliche Erneuerung der Kapelle, die auch einer kunsthistorischen und architektonischen Untersuchung Raum bot.

Die Loretokapelle steht auf einem Hang in O—W Orientierung. Der Grundriß ihres Schiffes umschreibt ein unregelmäßiges Achteck; das rechteckige Presbyterium wird im Grundriß von fünf Ceiten dieses Achtecks abgeschlossen (Abb. 1). Die Grabung enthüllte unter der Kapelle ein älteres, noch unbekanntes einräumiges Objekt mit rechteckigem Grundriß (Innenmaße 650—910×830 cm), das im Osten von einem einfachen dreieckigen Abschluß beendet wird (Abb. 4). Dieses Objekt mit fast vollständig erhaltenen 130 cm breiten steinernen Grundmauern, die stark in die Erde vertieft und an den vier Ecken mit Stützen versteift waren (Abb. 2, 3), war zur Gänze zweigeschoßig. Das aus Quadern gebaute Mauerwerk über den Fundamenten gehörte noch dem unteren Raum an. Der Eingang in das Obergeschoß blieb nicht erhalten. Am Eingang in den unterirdischen Raum legte man in situ den Unterteil eines vierkantig einfach profilierten Steinportals frei (Abb. 3), das als Obergrenze der Datierung des 13. Jahrhundert setzt.

Trotz dar untypischen Vereinfachung des Grundrisses war die Funktion dieses Objektes eindeutig; sie geht aus der Lage, der Existenz des unterirdischen Raumes und des Friedhofs hervor. Der absolute Mangel an Fundmaterial gestattete zwar keine genaue Datierung, schloß aber die Möglichkeit nicht aus, das freigelegte Sakralobjekt mit jener Kirche zu identifizieren, nach der die Siedlung ihren Namen erhalten hatte. Diese Ansicht wird von den neuesten im Areal der Pfarrkirche gewonnenen Erkenntnissen gestützt, wo man einen Grundriß freilegte, der — vom Turm und der Sakristei abgesehen — in einer einzigen Bauphase errichtet worden war, die nach dem gotischen Fenster und Maßwerk in das Ende des 14. Jahrhunderts zu datieren ist, also fast um hundert Jahre später, als der zum erstenmal verwendete Namen Alba Ecclesia.

Angesichts der Tatsache, daß dieser Name zum erstenmal in der Urkunde einer tschechischen Expedition erscheint, die 1315 im Lager vor der Weißen Kirche aufgesetzt wurde, setzen wir eine bestimmte chronologische Zäsur zwischen dem Bau des Objektes und der Einführung seines neuen Namens voraus.

Analoge Grundrisse kleinerer Kirchen aus dem Anfang oder der Mitte des 13. Jahrhunderts kennen wir vor allem aus Mähren. Auf dem Boden der Slowakei trifft man sie selten, meist bei Objekten, die bisher noch nicht untersucht wurden; wahrscheinlich deshalb stellt man sie in den weiteren Rahmen jüngerer Zeiten.

Im Zuge der archäologischen Untersuchung, die die Existenz eines älteren vorgotischen bzw. frühgotischen Sakralbaus bestätigte, wurde vor dem Eingang in das Objekt eine 450 cm lange und 80 cm breite steinerne Mauer freigelegt; sie war durch den Bau des älteren Sakralobjektes destruiert worden, so daß eine Gleichzeitigkeit der beiden Objekte auszuschließen ist.

Bei dem Bau der Loretokapelle auf dem oktogonalen Grundriß, den das polygonale Presbyterium im Osten abschließt, verwertete man die Grundmauern und einen Teil des oberirdischen Mauerwerks des wahrscheinlich stark zerstörten Objektes. Das Schiff respektiert den älteren Grundriß, zwei rechtwinklige Ecken ausgenommen, was sich in der Asymmetrie des neuen Baues mit seinen unterschiedlichen Längen der einzelnen Felder äußert.

In Superposition über dem destruierten Grundmauerwerk des Ostabschlusses des älteren Sakralbaus wurden die Fundamente des Presbyteriums der heutigen Kapelle freigelegt, die man in beträchtlichem Abstand angebaut hatte.

Die kunsthistorische und archäologische Untersuchung beantwortete die Frage

nach der Einstufung der Loretokapelle endgültig. Abgesehen von der Datierung in die beiden ersten Jahrzehnte des 15. Jahrhunderts wies diese Untersuchung auch auf unmittelbare bauliche Zusammenhänge des Objektes mit den Sakralbauten in Nové Mesto nad Váhom und Skalice (nach dem Muster der Kirche Karls des Großen auf dem Prager Karlov) hin, wobei sie von der Typenklassifizierung der Objekte und der historischen Realität der Herrschaft des Ctibor-Geschlechtes über die angeführten Orte ausgegangen ist.

Die Ergebnisse der rückblickend von kunsthistorischen und architektonischen Erwägungen unterstützten archäologischen Untersuchung sind global zu werten. Trotzdem der durchgreifende barocke Umbau alle Spuren der älteren Bauphasen so gut wie verwischt hat, haben es die komplexen Untersuchungen erlaubt, die Loretokapelle nicht nur richtig umzudatieren, sondern auch ihre ältere, bisher unbekannte Bauphase zu enthüllen, womit sie zur Lokalisierung der „Weißen Kirche“ in Holíč wesentlich beigetragen haben. Zu diesen Ergebnissen konnte man einzig und allein im Zuge komplexer Untersuchungen durch ein Forscherteam gelangen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Holíč-Loretokapelle. Blick auf das untersuchte Objekt von Südosten — im Hintergrund die Pfarrkirche. Foto D. Tóth.
- Abb. 2. Holíč-Loretokapelle. Die freigelegte Südwestecke des älteren Sakralobjektes mit eingebautem Feld des Oktogons. Foto D. Tóth.
- Abb. 3. Holíč-Loretokapelle. Die freigelegte Nordwestecke des älteren Sakralobjektes mit Stützpfeiler und ursprünglichem Eingang in den unterirdischen Raum. Foto D. Tóth.
- Abb. 4. Holíč-Loretokapelle. Plankarte der archäologischen Untersuchungen. Grundriß der Loretokapelle mit eingezeichnetem älterem Sakralobjekt. Vermessung und Zeichnung von D. Tóth.

